

Luciafirandet som det tar sig uttryck i vår tid har en lång historia och är en sammansmältning av många olika seder. Här återfinns Staffansritten och Staffansjungningen, stjärnspelen och traditionen ”att gå med ljusa stjärnan” och som det senast tillagda elementet; Ljusstalten Lucia.

Lussefirandet är knutet till årets mörkaste natt, som enligt den julianska kalendern inföll i samband med vintersolståndet natten till den 13 december. Onda krafter var i rörelse. Lucifer, eller Lussepar som han fick heta i folkmun, hade fritt spelrum. Kvinnovärelsen Lussi är ett farligt väsen, och i den s.k. Lussifärden rider hon genom luften med sitt följe. Man gjorde bäst i att hålla sig inomhus, vara uppe hela natten och hålla lussevaka. På några få orter i Västsverige lever fortfarande traditionen att gå lussegubbar: Unga män och kvinnor klär ut sig till oigenkännlighet och svärtar sig i ansiktet. Kanske bär de mask, och de går runt i byarna och skräms och skrånar. Både namnet Lucifer och namnet Lucia kan härledas till latinets lux som betyder ljus. Under midvinternatten besvärjes ljusets makter för att få ljuset att återvända.

Staffansritt och Staffansjungning

Tidigt på morgonen annandag jul red byns unga män sina hästar i kapp till en källa i skogen som rann upp i norr. Att vattna hästarna i källan skulle ge dem god hälsa det kommande året. Den häst som kom först till källan fick bäst del av det hälsobringande vattnet. På hemväg red man in i gårdarna, ibland ända in på kökströskeln, och tiggde mat och brännvin till sitt Staffansgille. Man tror att Staffanstraditionerna har rötter så långt tillbaka som till en förkristen hästkult. Seden höll i sig fram till 1800-talet, då ritten ersattes med Staffansgång eller Staffansjungning. Med tiden beblandas Staffansgången med stjärnspelstraditionen.

Annandag jul är Sankt Stefanos dag. Liksom Lucia är han ett katolskt helgon, hästarnas beskyddare, och liksom hon fick han enligt legenden sina ögon utstungna. Han stenades till döds för sin kristna tros skull år 35. I folktron var han stallknekt hos kung Herodes. När han såg Betlehemsstjärnan gick han till Herodes och berättade att en ny kung hade blivit född. Herodes blev ursinnet och hävdade att han skulle tro Staffans ord, endast om den tupp som slaktats för att serveras honom skulle flyga upp och gala. Just så skedde och tuppen gol ”Christus natus est”.

Att gå med stjärnan och stjärnspelen

Att gå med ljusa stjärnan och sjunga julsånger är en tradition som varit utbredd i hela Europa sedan tidig medeltid. Stjärnspelen utvecklades i 1500-talets Tyskland ur de medeltida mysteriespelen; Från att ha ägt rum i kyrkan och framförts av prästerna, eller varit ett privilegium för djäknarna vid Europas katedralskolor, sprids seden att framföra julens drama till allmogen. Dramat illustrerar berättelsen om Jesu födelse, och innehåller en rad fasta figurer: Jungfru Maria med Jesusbarnet, Josef, kung Herodes och hans stallknekt Staffan, kungen från Moria land, pajasen Judas som tiggde pengar i slutet av föreställningen, och inte minst sjung-ängeln som ledde sången, en vitklädd figur, ibland med vingar, och med lingonkrans eller guldband kring håret.

Stjärnspelen kom till Sverige under 1600-talet och växte sig omåttligt populära. Hilding Celander skriver: ”Den rikaste och bäst bevarade julspelstraditionen har vi utan jämförelse från Västkust- och Vänerområdet. Flertalet svenska uppteckningar stammar härifrån. Inom detta område intar i sin tur Götaälvsstrakterna, från älvmyningen upp emot Väneren, liksom

Säveåns dalgång, en alldeles påfallande särställning, genom en rikedom på uppteckningar, som visar att seden har levt ett rikt liv..."

Stjärnan var stor och spektakulär. Den byggdes av trälistor och täcktes med oljat papper. Inuti den brann ljus, och den ledde stjärnspelsföljet. En förebild till vår tids adventsstjärnor?

Flera av figurerna i stjärnspelen, eller stjärngossespelen som de också kallades, var ofta vitklädda: Stjärngossen bar stjärnan och beskrivs iklädd vit skjorta, Josef har i en del källor beskrivits med lång vit skjorta och med vit sockertoppsmössa, de tre vise männen var klädda i vitt och med höga sockertoppsformade pappersmössor, ofta utsirade med stjärnor och band av guldpaper, herdarna hade vita skjortor och trekantiga hattar... Också Jungfru Maria beskrivs i vissa källor som vitklädd (Bengtsfors), med krona på huvudet (Värmland). Stjärnspelen framfördes ursprungligen på Trettondagen, men försköts så småningom till Annandagen, dagen för Staffansgång. Från mitten av 1800-talet sammanblandas stjärnspelstraditionen alltmer med Staffansgången.

Lucia som vi känner henne idag kommer under andra delen av 1700-talet från Tyskland till västgötska herrgårdar och prästgårdar, i kontakt mellan den västsvenska och tyska adeln. Förebilden är det tyska Christkindlein; En flicka med vit särk och med ljus i håret som föreställer Jesusbarnet.

Den tidigaste nedtecknade beskrivningen av Lucia är från 1764: Prosten C FR Nyman möter henne under en resa till Västergötland. Han beskriver: " Rätt som jag låg i min bästa sömn, hördes en Vocalmusique utanför min dörr, hvaraf jag väcktes. Strax derpå inträdde först ett hvit-klädt fruntimmer...med stora itända ljus i hvar sin stora silfverljusstake..."

Sankta Lucia kan härledas från ett katolskt helgon, som levde 283-304 i Syrakusa på den italienska ön Sicilien. Legendan om henne nådde Sverige under 1200-talet. I ett enda stift, Skara, var hennes helgondag den 13 december av något högre rang än de vanliga. Hennes egentliga betydelse i svenskt Luciafirande är att hon genom helgondagen har gett namn åt högtiden. Det finns många sägner kring Lucia, som i detalj skiljer sig från varandra. Gemensamt för dem är att hon avrättades för sin kristna tros skull. Flera av dem förtäljer att hon fick sina ögon utstungna. Hennes röda band runt midjan symboliserar hennes blod.

Vid sekelskiftet 1800-/1900-tal spreds Luciaseden via folkrörelserna och med västgöta nation från Vänerlandskapen till övriga Sverige och Stockholm. 1927 inbjöd Stockholms Dagblad till en Luciatävling och arrangerade det första offentliga Luciatåget.

Källor:

"Julbröd/Julbockar och Staffanssång" Nils Keyland 1919

"Stjärngossespel" Hilding Celander 1948

"Ingen dager synes än" Statens Musikverk 2008

"Lucia och Lilith, gestaltningar av ond och god kvinnlighet" Katarina Ek-Nilsson 2010

Skrifter och nedteckningar från Svenskt visarkiv i Stockholm, Västergötlands museum i Skara och Institutet för språk och folkminnen i Göteborg.

Wikipedia

Johanna Thür i december 2015